

РОЛЬ ІСТОРИЧНОГО ЧИННИКА В ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ОЙКОНІМІЇ

У статті зацентовано увагу на обов'язковому врахуванні під час лінгвістичного аналізу ойконімів у діахронійному аспекті їхніх історичних форм, зафіксованих у різних джерелах. Нехтування цією умовою часто призводить до помилкових тлумачень етимології назв поселень, оскільки за вихідну для аналізу взято сучасну форму того чи іншого ойконіма, яка з часом може змінюватися. На цих засадах проаналізовано назви поселень Біще, Винятинці, Дибще, Лідихів, Нижбірок, Рожиськ, Шутроминці, відзначених на Тернопільщині.

Ключові слова: антропонім, діахронійне дослідження, етимологічний аналіз, історична словоформа ойконіма, ойконім.

Святослав Вербич. РОЛЬ ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКТОРА В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ ОЙКОНИМИИ

В статье подчеркивается роль исторических словоформ ойконимов, зафиксированных в разных источниках, в процессе лингвистического исследования названий населенных пунктов на диахроническом уровне. Неучтение таких форм – причина ошибочных этимологических объяснений ойконимов, поскольку в таких случаях как исходная анализируется современная форма того или иного названия. Этот принцип основополагающий при анализе ойконимов Біще, Винятинці, Дибще, Лідихів, Нижбірок, Рожиськ, Шутроминці, локализованных в Тернопольской области.

Ключевые слова: антропоним, диахроническое исследование, историческая словоформа ойконима, ойконим, этимологический анализ.

Sviatoslav Verbych. THE ROLE OF HISTORICAL FACTORS IN THE LINGUISTIC STUDY OF OICONYMS

The article focuses on the consideration of the different historical forms in the linguistic analysis of oikonyms in diachronic aspect. Neglect of this condition often leads to an erroneous etymological interpretations of names of settlements, because the oikonym's modern form accepted as the original. However, this form may change over time. Names of settlements Bishche, Vyniatyntsi, Dybshche, Lidyhiv, Nyzhbirok, Rozhysk, Shutromyntsi are analyzed on these principles. These names are recorded in the Ternopil region.

Keywords: anthroponym, diachronic studies, etymological analysis, oikonym's historical form, oikonym.

Лінгвістичне дослідження власних назв загалом і ойконімів зокрема можливе на двох рівнях – синхронійному і діахронійному. Перший передбачає аналіз онімів на певному часовому зрізі без характеристики їхньої мовної еволюції. Другий – становлення власних назв у процесі їхнього мовного розвитку. Для того щоб з'ясувати походження конкретної назви або назв певної території, застосовуємо діахронійний підхід, без якого неможливо встановити шляхи формування певної онімної системи та її складників, особливості історичного розвитку онімів, внутрішньомовні причини їх історичних змін.

Діахронійне дослідження власних назв поселень, які формувалися протягом багатьох століть, зобов'язує лінгвіста залучати до своїх студій, крім власне мовного матеріалу, і дані історії, передусім свідчення писемних джерел, які фіксують ту чи ту словоформу в певний історичний період. Нехтування історично засвідченими варіантами тієї самої назви, особливо першофіксаціями, може спрямувати дослідника неправильним шляхом, оскільки досить часто сучасна форма того чи того ойконіма не завжди є первісною, а видозмінена у процесі його історичного розвитку. Наприклад, сучасна назва *Збараж* на Тернопільщині сягає історичного *Збыраж* (*Събыраж*) [6, с. 151]. Незнання цього факту топонімістами могло б завести їх на етимологічні манівці. Отже, досліджуючи походження ойконімів конкретного регіону,

особливо давно заселеного, насамперед установлюємо їхні історичні словоформи, починаючи від першофіксації в писемних джерелах. І лише тоді, систематизувавши їх, розпочинаємо етимологічний аналіз конкретної назви.

Об'єктом дослідження в пропонованій статті є назви поселень Тернопільщини – *Біще*, *Винятинці*, *Дибще*, *Лідихів*, *Нижбірок*, *Рожиськ*, *Шутроминці*, – які у процесі свого тривалого функціонування зазнали структурних змін.

Назва с. *Біще* (Бережанськ. р-ну), наскільки відомо, не має відповідників за межами Західного Поділля. Зв'язок цього ойконіма з польською назвою с. *Biszcz* в колишній Люблінській губ. [25, I, с. 240] малоімовірний із огляду на вторинність сучасної форми *Біще* щодо *Boszcz(e)*. Принаймні на це вказують найраніше засвідчені в писемних джерелах форми подільського ойконіма – *Boszcz* (1402 р.), *Boszcz* (1448 р.) [22, с. 48]. Зауважимо, проте, що інші краєзнавчі довідники документують назву *Біще* з 1339 р. [2, с. 9; 15, 1, с. 361]. З 2-ї пол. XVI ст. відома ще одна форма аналізованого ойконіма – *Buszcza* [22, с. 48], яка побутувала до кін. XIX ст., пор. згадку 1880 р. – *Buszcze* [25, I, с. 482]. Лише на поч. XX ст. (1908 р.) з'явився сучасний варіант цієї назви – *Biszcz* [22, с. 48]. Наведені словоформи вказують, що первісною назвою поселення є *Боще*, а не *Біще*. Відповідно нема підстав виводити ойконім *Біще* від особової назви *Бѣско*, оформленої присвійним суфіксом *-ѣје*, як уважав М.Л. Худаш [17, с. 34]. Хибна також версія тлумачення назви поселення на основі апелювання *буша* «пристрій для вилову риби» [2, с. 9] через вторинність назви *Буще* до *Боще* (*y < o* під впливом наступного губного *б*). В основі ойконіма *Боще* – прізвище (прізвисько) засновника Яна *Боща*, шляхтича із Західної Малопольщі, який отримав відповідний привілей на це поселення від польського короля Владислава II Ягайла [15, 1, с. 361]. З інших історичних джерел відомо, що Ян *Бош* походив із місцевості *Boszczyn* у Польщі [22, с. 48]. У польському іменниківі відзначений як антропонім *Boszcz* [24, I, с. 49], так і його морфологічний варіант ст.-пол. *Boszcza*, 1325–1327 рр. [26, I, с. 235].

Назва с. *Винятинці* (Заліщицьк. р-ну) відома з 1566 р. [15, 2, с. 158]. В основі цього ойконіма М.Л. Худаш убачав незасвідчений у слов'янському іменниківі антропонім **Винята* [17, с. 62]. На жаль, дослідникові була невідома первісна форма цієї назви – *Woniatynce*, зафіксована 1622 р. [9, с. 187]. З огляду на неї робимо висновок, що *Винятинці* – вторинна форма щодо *Вонятинці*. Поява назви *Винятинці* зумовлена, можливо, випадковим співвіднесенням основи *Вон-* з іменником *вина* (пол. *wina*). Як відомо, назви поселень на *-ин-ці* походять від групових назв мешканців, мотивованих твірним ойконімом. У нашому разі *Вонятинці < вонятинці < *Вонятин* (пор. згадку 1650 р. *Waniatin* [10, с. 13] < **Woniatin*) – утворення з присвійним суфіксом *-ин* від особової назви *Вонята*, на реальність якої вказують паралелі з території Росії – ойконім *Вонятино* в колишніх Владимирській і Тверській губ. [23, II, с. 179].

Назва с. *Дибще* (Козівськ. р-н) у своєму сучасному вигляді не відображає історичної форми. М.Л. Худаш виводив її від форми *Dobczusze*, засвідченої в історичних джерелах у 1340 р., яку пов'язував із антропонімом *Дибко*, оформленим патронічним суфіксом *-ичі* [18, с. 108]. На наш погляд, відомий ономаст помилився, випадково співвіднівши назву с. *Дибще*, що на Тернопільщині, з ойконімом *Dobczusze* в колишньому Гарновському пов. Польщі [25, II, с. 59]. Насправді форма *Dobczusze* не первісна для досліджуваної назви *Дибще*, яка впродовж свого функціонування зазнала складних структурних змін. У «Słowniku geograficznym» ойконім *Дибще* засвідчений як *Dubszcze*, *Dubrszcz* [25, II, с. 206], що вказує на еволюцію *Dubszcze* з *Dubrszcz* (спрощення в складновимовній сполучі *-brszcz-* > *-bszcz-*). Своєю чергою, *Dubrszcz* < *Dubryszcze*, що підтверджує відповідна фіксація XVI ст. [22, с. 67]. З погляду словотвору *Дубрище*, очевидно, слід тлумачити як онімізовану форму від незасвідченого географічного апелювання **дубрище* – деривата із локативним суфіксом *-ище* від архаїчного іменника *дубр* «дубовий гай, діброва; дуб» < псл. **dǫbrь* [21, 5, с. 95].

Назва с. *Лідихів* (Кременецьк. р-н) відзначена в історичних джерелах як *Ледухів*, на що вказують відповідні фіксації: 1457 р. – сь *Ледухова* [15; 2, с. 560], 1545 р. – з *Leduchowa* [27, VI, с. 94], 1652 р. – в селі *Ледухове* [11, с. 702]. Форма *Лідихів* пізняя, з'явилася в 1-й пол. XX ст.

[16, с. 577]. З огляду на це немає підстав пояснювати назву *Лідихів* як утворення від антропоніма **Лідих*, як це пропонує І. О. Волянчук [4, с. 52]. Первісна назва цього поселення *Ледухов* – посесив на *-ов* від особової назви *Ледух*, на реальність побутування якої вказують споріднені ойконіми *Ледуховка* в колишньому Старокостянтинівському пов., *Leduchów* у Володимир-Волинському пов. Волинської губ. [23, V, с. 91].

Назву с. *Нижбірок* (Гусятинськ. р-н) М. Л. Худаш пояснював як результат трансонімізації ідентичного мікротопоніма, мотивованого лексикалізованим словосполученням *нижній борок*, у якому *борок* < *bir* ‘ліс’ [19, с. 164]. З цією версією важко погодитися, оскільки назва *Нижбірок* – це не первісна форма ойконіма. Писемні джерела документують цю назву, починаючи з 2-ї XVI ст.: 1564 р. – *Nyeczork* [27, VII, с. 99], 1601 р. – *Nidźborg* [13, с. 169], 1758–1765 рр. – *Niźborg* [1, с. 567], 1886 р. – *Niźborg* [25, VII, с. 168]. З наведеного переліку випливає, що сучасна форма ойконіма *Нижбірок* вторинна щодо *Нічборк* або *Nidźborg*. Проте й ці форми не відображають первісної структури назви. Глибший етимологічний аналіз уможливило їх порівняння з назвою *Nibork* (варіанти *Nidbork*, *Niedzork*) повітового міста в Мазовії [25, VII, с. 31]. Цей ойконім виник у результаті місцевої адаптації нім. композита *Neidenburg*, у якому перший складник *Neide* походить від суміжного гідроніма *Hida* (нім. *Nida*, *Neide*), а другий – *-burg* < нім. *Burg* «замок, фортеця» [12, с. 216]. Очевидно, цю назву переніс із Польщі на Західне Поділля хтось із власників-магнатів. На жаль, не вдалося знайти історично підтвердженого імені цього шляхтича.

Назву с. *Рожиськ* (Підволочиськ. р-н) задокументовано в джерелах 2-ї пол. XVI ст. у формі *Rozyszczka*, 1550–1582 р. [19, с. 217]. Форму *Рожиськ* у хронологічно пізнішій пам’ятці «Йосифінська метрика» (1785–1788) подано в польськомовній транслітерації – *Rożyska* [8, с. 261]. Напевно, беручи за основу саме цю форму, М. Л. Худаш виводив ойконім *Рожиськ* від мікротопоніма *Рожиська*, мотивуючи його апелятивом *рожисько* «місцевість, де росли рожі» [19, с. 217]. Однак первісна, історична, форма вказаного ойконіма – *Рожище(а)*. Сучасна назва поселення вторинна внаслідок польського впливу. У польській мові укр. суфікс *-ище* має відповідник – *-ysko*. В основі назви *Рожище* – лексема *рожище* зі значенням «поле, з якого скошили жито», пор. укр. діал. *ріжіще* «поле, з якого скошили жито, пшеницю або іншу культуру», *ржіще* «т. с.» [7, 5, с. 102].

Назву с. *Шутроминці* (Заліщицьк. р-н) М. Л. Худаш пояснював як патронім на *-ин-ці* від антропоніма **Шутрома* / **Шутром* [18, с. 408]. Аналіз історичних словоформ цього ойконіма свідчить, що сучасна назва *Шутроминці* у процесі свого кількасотлітнього функціонування зазнала складних змін у своїй структурі, які унаочнюють такі її варіанти: 1392 р. – *Satermince* [3, с. 273], 1424 р. – *Sutrimienche* [5, с. 162], 1583 р. – *Suthermincze* [27, VIII, с. 297], 1612 р. – *Sutormince*, 1661 р. – *Szutormince* [9, с. 196], 1785–1788 рр. – *Szutrominche* [8, с. 334]. Наведені форми чітко вказують на первісну назву *Сутерминці* або *Суторминці*, у структурі якої з плином часу відбулися такі фонетичні зміни: змішування *с / ш* і метатеза звукосполуки *-орм-* (*-ерм-*) > *-ром-*. Назва *Суторминці* (*Сутерминці*) постала в результаті онімізації катойконіма *суторминці* (*сутерминці*), похідного від твірної ойконімооснови **Сутормин(-а, -е)*, в основі якої – особова назва *Суторма*. На її реальність вказують онімні паралелі та споріднені назви з інших регіонів Східної Славії – блр. антропоніми *Суторма* (м. Гомель), *Сутормин* (м. Вітебськ), ойконім *Сутурмино* (Вітебщина), ст.-рос. *Суторма* (1550 р.) – особова назва [20, с. 134], пор. також фонетично вторинне укр. прізвище *Шутурма* [14, 2, с. 1229]. Етимологія твірного *Суторма* сягає псл. **Sq̄t̄rma* [20, с. 134].

Лінгвістичний аналіз ойконімів *Біще*, *Винятинці*, *Дибще*, *Лідихів*, *Нижбірок*, *Рожиськ*, *Шутроминці* уможливив такі висновки:

1. Передумовою опису словотвірної моделі, за якою виник той чи той ойконім, особливо в давно заселеному ареалі, установлення етимології назви поселення є докладне вивчення її історичних словоформ.

2. Нехтування історичною інформацією, зокрема даними різних писемних джерел, де зафіксовано первісну назву населеного пункту, часто призводить до неправильних висновків про її дериваційну структуру, характер твірної основи.

3. Досліджувані ойконіми *Біще, Винятинці, Лідихів, Нижбірок, Рожиськ, Шутроминці* мають давню історію. У процесі кількасотлітнього функціонування внаслідок дії різних чинників (передусім лінгвальних) у структурі цих назв відбулися фонетичні зміни, які спричинили затемнення первісної форми кожної з них.

4. Аналіз наведених ойконімів із урахуванням відповідних історичних словоформ дав змогу правильно визначити їхній словотвірний тип, з'ясувати етимологію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1859 – 1914. – Ч. I–VIII.

2. Бич В. В. Наш край – Бережанщина: Методичні рекомендації для вчителів / В. В. Бич, Н. В. Бич. – Тернопіль: Навч. книга-Богдан, 2007. – 80 с.

3. Білецька О. Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області / О. Білецька. – Одеса: «Астропринт», 2004. – 414 с.

4. Волянюк І. О. Суфіксальний та префіксальний способи творення ойконімів Північної Тернопільщини / І. О. Волянюк // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць / Гол. ред. М. Є. Скиба. – Хмельницький: Хмельн. держ. центр науки, інновацій та інформатизації, 2013. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 50–61.

5. Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія перша (ч. 1 – 80) (1361–1530). Серія друга (ч. 81 – 132) (1531–1574) / М. Грушевський // Грушевський М. Твори у 50 т. / Гол. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 7. – С. 140–229.

6. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О. С. Стрижак. – К.: Наук. думка, 1985. – 253 с.

7. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

8. Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. – К.: Наук. думка, 1965. – 354 с.

9. Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття / М. Крикун // Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. Статті і матеріали. – Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 2011. – С. 155–330.

10. Ляскоронский В. Карта Подольского воєводства / В. Ляскоронский // Ляскоронский В. Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв. относящиеся к Южной России. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1898. – 38 с., 5 к.

11. Національно-визвольна війна в Україні 1648–1657: Зб. за документами актових книг / Упор. Л. А. Сухих, В. В. Страшко. – К.: ЗАТ «ВПОЛ», 2008. – 1012 с.

12. Німецько-український словник / В. М. Лещинська, О. Г. Мазний, К. М. Сільвестрова. – К.: Рад. школа, 1959. – 1053 с.

13. Редька Я. Бінарні опозиційні *composita* на означення розмірно-просторових характеристик в історичній ойконімії Руського воєводства (на прикладі Галицької землі) / Я. Редька // Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. Вип. 752: Слов. філологія. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2015. – С. 163–171.

14. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ / Ю. Редько. – Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 2007. – Т. I–II.

15. Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3 т. – Тернопіль: Терно-граф, 2014.

16. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Видання перше. – К.: Укрполітвидав, 1947. – 1064 с.

17. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомпонитних скорочених особових власних імен) / М. Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1995. – 362 с.

18. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів) / М. Л. Худаш. – К.: Ін-т народозн. НАН України, 2004. – 535 с.

19. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення) / М. Л. Худаш. – К.: Ін-т народозн. НАН України, 2006. – 452 с.

20. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії / В. П. Шульгач. – К.: Довіра, 2008. – Ч. I. – 413 с.

21. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева. - М.: Наука, 1974 - 2014. - Вып. 1-39.
22. Czapla A. Nazwy miejscowości historycznej ziemi Lwowskiej / A. Czapla. – Lublin: KUL, 2011. – 328 s.
23. Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1962–1980. – Bd I–X.
24. Rymut K. Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny / K. Rymut. – Kraków: Wyd-wo Instytutu języka polskiego PAN, 1999–2001. – T. I–II.
25. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, 1880 – 1902. – T. I–XV.
26. Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. – Wrocław etc. : Wyd-wo PAN, 1965 – 1985. – T. I–VII.
27. Źródła dziejowe / Wyd. A. Jabłonowski. – Warszawa, 1876 – 1915. – T. I–XXIV.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2017 р.